

SZEMLE

Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: Szent Margit legendái és stigmái. Bp. 1994. Argumentum, 255 p., ill. (Irodalomtörténeti füzetek, 137.)

A kötet címe csak azt a pontot jelöli, ahonnan a Klaniczay-család két generációjának medievistája kiindult és a címben jelzett témából kiindulva a későközépkori európai szentkultusz eddig ismeretlen eszmei háttérrelészeit és gyakorlati mechanizmusának egyes rugóit világította meg.

A Margit-legendák keletkezéstörténete, a legendaváltozatok szerzősége sok pontban mindeddig tisztázatlan maradt. Ez esetben a bizonytalanság nemcsak a középkori magyar források gyér szöveggyűjteményezésének, hanem a szövegtípus műfaji jellegzetességének is a folyománya. Új szempontok azonban vezethetnek újabb eredményre. Míg a mecénás-kutatás a művészettörténet számára ab ovo magától értetődő feladat volt, addig az irodalomtörténetírás számára csak az utóbbi évtizedekben vált tudatossá, hogy a középkorban egy írásmű sem jöhetett létre megbízó nélkül. A középkori társadalom egész struktúrája személyi kapcsolódásokon alapult. Minden műalkotás megbízót tételez fel, akinek ugyancsak különféle személyi és intézményi kötődések által meghatározott intenciói érvényesülhetnek a mű megfogalmazásában.

Klaniczay Tibornak és Gábornak a Margit-legendákhoz kapcsolódó, e kötetben egyesített munkáit a témán kívül, azt hiszem, az kapcsolja leginkább össze, hogy ebben a számukra „családi témában” (vö. 7. l.) mindketten az írásos emlékek létrejöttét kezdeményező és alakító személyek és csoportok vizsgálatával értek el új filológiai eredményeket, vagy helyezték a Margit körül kialakult kultuszt új megvilágításba.

Árpádházi Szent Margit tiszteletének képi és írásos megnyilvánulásai különös bűvópatak-ként hálózták be nemcsak Magyarországot, hanem Európa jelentős részét is. Régóta feltűnt, hogy képzőművészeti és szöveges emlékekben az itáliai Margit-kultusz bizonyos időszakokban különösen gazdag, és hogy csak itt maradtak fenn, meghatározható időbeli frekvenciákban, a 14. század közepétől kb. a 15. század közepéig Margitnak különös ikonográfiai jegyekkel, a megfeszített Jézus sebhelyeivel (stigmáival) való ábrázolásai.

Klaniczay Tibor 1990-ben Velencében, a Cini-Alapítvány által megrendezett kongresszuson számolt be először e különös jelenség magyarázatával kapcsolatos kutatásairól, valamint arról, hogyan függnek össze a Margit stigmatizációjáról terjedő, majd az ezt cáfoló híradások a legendák keletkezéstörténetével és fejlődésével. Az ülésszak anyagának megjelenése azonban évekig váratott magára (*Spiritualità e lettere nella cultura italiana e ungherese del basso medioevo*, kiad. Sante Graciotti és Cesare Vasoli, Firenze, 1995), így az olasz előadás szövege és a lényegesen bővebb magyar változat, (hiszen a szerző haláláig dolgozott rajta), jóformán egyidőben jelent meg. A magyar tanulmányt már fia, Klaniczay Gábor adta ki saját, *A női szentség mintái Közép-Európában és Itáliában* című dolgozatával, amely szélesebb összefüggésbe állítja a Szent Margit-kultuszt.

Klaniczay Tibor tanulmányában a megbízó kulcsszerepe akkor világosodik meg, amikor az eddig Magyarországon részben ismeretlen, részben tévesen értelmezett források elemzése során a szerző arra a következtetésre jut, hogy Margitot Krisztus sebhelyeinek ajándékával nem a compassio misztikus élménye, hanem a domonkos rend azon igyekezete tüntet-

te ki, hogy Assisi Szent Ferenc stigmatizációja után a domonkosok is felmutathassanak stigmákkal rendelkező szenteket.

Az első stigmatizációs legendaváltozat, az ún. *Pisai Legenda* eredeti alakjában nem maradt ugyan fenn, így keletkezésének idejét és a mögötte álló rendi-megbízói szándékot nem határozhatjuk meg egyértelműen, de Klaniczay Tibor abból, hogy a stigmákra vonatkozó részt csak a Sineai Szent Katalin szenttéavatása ügyében buzgólkodó velencei domonkos prior, Tommaso Caffarini 1410 körüli hivatkozásából és Girolamo Borselli (Hieronymus Albertucci de Borsellis) 1494 után írt domonkos rendtörténetéből ismerjük, arra következtet, hogy ez a bizonyos, Caffarini által Pisában talált, majd a velencei San Domenico in Castello konventjébe került legenda az 1340 körülre tehető, első stigmás Margit-ábrázolások után, 1380 körül keletkezhetett. Ez a sorrend azonban elég különösnek tűnik. A szövegek és a képek összefüggésében (vö. a *Lexikon der christlichen Ikonographie* szentek ikonográfiájával foglalkozó szócikkeit) ugyanis rendszerint a primér a szöveg, míg a képi ábrázolás évtizedekkel, van hogy egy fél évszázaddal később követi a szöveges emlékek innovatív elemeit. A *Pisai Legenda* keletkezési idejét és a stigmákra vonatkozó rész első feltűnésének a feltételezett megbízással való összefüggését így megnyugtatóan nem ismerjük. Antonio da Bitontónak (1385–1465) Caffarini által 1410 körül idézett állításából, miszerint Pugliában a stigmatizált Margitot ábrázoló képek „ab antiquo” láthatók, nem vonhatunk le következtetést e képek korára. Arra nézve sem találunk konkrét adatot, hogy a „stigma-divatnak” a domonkos rendbe való behatolása (a stigmatizált Szent Ferencet 1226-ban avatták szentté) csak Sienai Szent Katalin szenttéavatása körüli kampánnyal függ-e össze. Klaniczay Tibor a *Pisai Legenda* keletkezését már a Katalin-kampány egyik részének tekinti és keletkezését „Sienai Szent Katalin 1375. évi stigmatizációja vagy még inkább 1380-ban bekövetkezett halála utánra” teszi, azaz már az e terminus után fellépő rendi törekvés (stigmatizált szentek a domonkosok köréből) szöveges tanújeleként fogja fel. Az 1340 utáni keletkezés filológiai alátámasztására szolgál, hogy a *Pi-*

sai Legenda a Caffarini és Borselli által átvett részletek alapján az 1340-ben keletkezett *Legenda Maior* (a régebben használt terminus szerint: *Nápolyi Legenda*) szövegén alapult.

Csakhogy ez az érvelés ismét a képi ábrázolások keletkezésének rejtélye elé állít minket. Miért ábrázolták Margitot már 1340 körül stigmákkal, sőt talán még előbb is, hiszen aligha maradt ránk a legkorábbi ilyen kép? A jelenség mögött álló szándék tehát továbbra sem egészen világos, annál kevésbé, mert a korai („ex antiquo” létező) stigmatizált Szent Margit-képekről nyilatkozó koronatanú, a már feljebb említett Antonio da Bitonto, nem domonkos volt, hanem ferences. Klaniczay domonkosként említi, pedig az idézett nyilatkozatban is feltűnő, hogy Antonio kétszer is hangsúlyozza Margit domonkos apáca voltát, amit egy saját rendbeli auktor aligha tett volna. Egy ferencesnek pedig épenséggel nem állt érdekében egy stigmatizált domonkos apáca ábrázolásainak régiségéről beszélni. Szavai tehát hitelt érdemelnek. Hamarosan látni fogjuk azt is, hogy a *Legenda Maiornak* Klaniczay Tibor szerint is egyetlen forrása az Itáliában folyamatosan meglévő 1276-os szenttéavatási jegyzőkönyv volt, tehát ennek alapján akár a *Pisai Legenda* is készülhetett.

Tudjuk azonban már Klaniczay 1980-ban megjelent írásából is (ItK 1980, 377–378), hogy Caffarini maga is megtudta, nem Margit, hanem Magyarországi Ilona részesült a stigmák adományában, akit — kideríthetetlen tévedés átvétele alapján — Margit nevelőjének, magisztrájának is tartottak. Ezt a domonkos Ransano is állította a Budán készült Epitomében. A tévedés azonban csak a Magyarországról megrendelt legendák ismeretében, 1409-ben vált világossá Caffarini számára, ezért revokálta korábbi nézetét az ún. *Supplementumban*. Klaniczay Tibor semmi jelet nem tudta kimutatni annak, hogy az Ilona-legenda Magyarországon kívül 1409 előtt ismert lett volna, és feltételezte, hogy az 1334. évi limoges-i nagykáptalan rendelkezésének (a dominikánus-szentek legendáinak beküldése) a magyar provincia nem tett eleget (44.). Apja tanulmányát kiadó Klaniczay Gábornak azonban van e tárgyban egy figyelemreméltó láb-

jegyzete (36., 50. sz. jegyzet), amely azt igazolja, hogy Pierre Thomas ferences (!) magiszter már 1330 előtt ismerte az Ilona-legendát, a nyugati domonkosok bizonyos köreiből tehát már ekkor elterjedhetett Ilona neve és stigmáinak híre. Azt hiszem, a 14. század első felében készült, stigmatizált domonkos-apácát ábrázoló képek újabb ikonográfiai vizsgálata előtt nyitva kellene hagyni a kérdést, hogy ezek Margitot vagy Ilonát ábrázolják-e, hiszen ezek szerint Ilona stigmatizációját tanúsító szövegmélek már előbb is ismeretes volt Nyugat-Európában, míg Margit stigmáit igazoló legendaváltozat csak a *Pisai Legendával* jelentkezett, ez pedig, ha elfogadjuk Klaniczay Tibor okfejtését, csak a 14. század második felében, valószínűleg 1380 után keletkezhetett. Vagy mégis fel kell tételeznünk a képek ismeretében egy korábbi stigmatizációs Margit-legenda változatot? És ezzel el is érkeztünk a középkori filológiai vizsgálatok örökké visszatérő cruxához: Vajon kezünkben van-e az összes szövegmélek, vagy hiányoznak-e a szövegfejlődés még további lépcsőfokai?

Mivel ilyen, valamennyi szöveg ismeretében és a legkitűnőbb filológiai iskolázottság birtokában készült tanulmány után bizonyára sokáig senki sem nyúl hozzá a Margit-legendák szövegtörténetéhez, érdemes tézis-szerűen összefoglalnunk e tanulmány eredményeit és elhelyezni a kérdőjeleket is. Annál is inkább tanácsos ez, mert az *Új magyar irodalmi lexikon* megfelelő szócikke (II. 1322.) még csak Klaniczay Tibornak a velencei kongresszuson elhangzott előadásának nem véglegesnek szánt magyar nyelvű változatát használta fel.

1. Az első ránk maradt legenda közvetlenül Margit halála után (1271) készült. Ha elfogadjuk Klaniczay Tibor érvelését, és Margit gyóntatóját, Marcellust tartjuk szerzőnek (szemben Győrffy Györggyel), úgy még hozzátehetjük, hogy az semmiképpen sem keletkezhetett az ő halála után. De Klaniczay maga is bölcsőbbnek tartja, ha ezt az első szöveget nem a szerzőről nevezzük el, hanem *Legenda Vetus*nak hívjuk. Ez volt meg a magyar rendtartományban, ezt küldte meg Gergely provinciális Itáliába 1409-ben a szenttéavatási jegyzőkönyv egy részével együtt, ezt másoltatta le

Caffarini legkésőbb 1410-ben abba a kódexbe, amelybe a domonkos szentek legendáit írta össze. Ez a kódex került később Cividaleba, majd Bolognába és itt fedezte fel Böle Kornél 1937-ben (a régebbi szakirodalomban ezért *Bolognai Legenda*).

2. A *Legenda Vetus*, vagy egy azon alapuló, szigeti szájhagyományokra visszavezethető interpolációkkal kiegészített, talán kimondottan a szigeti apácák számára készült latin legendaszervezmény és a szenttéavatási jegyzőkönyvek voltak forrásai a magyar legendának. Ez is még a szigeti klastromban készült, de korát megbízhatóan nem tudjuk megállapítani (Mezey Lászlónak 1340 előtti datálása nem igazolható). A magyar legenda csak Ráskai Lea 1510-es csonka másolatában maradt ránk. A kódex hiányzó kezdetét Pray György egészítette ki egy azóta elveszett 18. századi pozsonyi kéziratból.

3. Hasonló forrásai lehettek Georg Walder (Falder-Pistoris) német legendaváltozatának (15. sz.). Ő maga a forrását „pruder Johannes ein meister dez selben ordens”-nek tulajdonította, aki Budán látta Margit önsanyargatásra használt eszközeit. Horváth Cyrill őt Johannes Vercellensis domonkos generálissal (1264–1283) azonosította, aki részt vett a budai nagykáptalanon, ahol a résztvevőknek valóban bemutatták ezeket az eszközöket. A legenda azonban a német fordítás alapján lényegében megegyezett a *Legenda Vetus*sal, tehát Johannes nem egy új legenda szerzője volt, hanem magával hozhatott egy példányt a *Legenda Vetus*ből, amit talán ő, talán valaki más, némely pontban átdolgozott. Georg Walder rendi és írói tevékenységével néhány új, nálunk ismeretlenül maradt adat alapján egyszer még foglalkoznunk kellene.

4. A *Legenda Vetus*, vagy ennek a 2. pontban feltételezett interpolált latin változata eljutott a többi klastromba, Árpádházi Boldog Erzsébet kezéhez is, és egyik forrása volt (a továbbiakban említendő devóciós változat mellett) a másik középkori német, ún. *Tössli Legendának*.

A *Legenda Vetus* szerepe ezzel — úgy tűnik — lezárult. Egy kérdés azonban itt is, mint az Ilona-legenda nyugati elterjedésének esetében, felmerülhet. Ha a *Legenda Vetus*nak

(vagy interpolált változatának) egy példányát a regnáló dominikánus generális már a 13. században magával vitte, hogyhogy nem maradt ebből másolat a rend központjában? Nem volt ekkor még olyan sok szent-jelöltje a prédikátorok új rendjének, hogy egy, már a generális kezéhez eljutott legenda csak úgy elkalódhatott, feledésbe merülhetett volna. Nem képzelhető-e el, hogy a később még szóbakérőló kérések más, feltételezett legendaredakcióra vonatkoztak, és a *Legenda Vetus* folyamatosan megvolt a Rend központi archívumában, csak Caffarini nem ismerte?

5. A *Legenda Vetus*től függetlenül keletkezett egy másik legenda-család is, amely a rendi hagiográfia kodifikációs törekvése nyomán született. Hugó (Hughes de Vaucemarin) generális ui. 1340-ben megbízta a francia rendtartomány főnökét, Guarinus de Giacót (Guérin de Guy l'Éveque), hogy gyűjtse össze a domonkos szentek legendáit. Guarinus a kor követelményeinek megfelelő, új devóciós (egyéni áhítatra serkentő) legendát írt, Klaniczay véleménye szerint kizárólag az 1276-os szentéavatási jegyzőkönyvek alapján, hiszen a *Legenda Vetus*t ekkor még nem ismerték a nyugati rendtartományokban. Mezey szerint, aki a *Legenda Vetus* nyugati ismeretét nem tagadta, az új legenda-redakcióra azért került csak sor, mert a régi nem felelt meg az új ízlésnek. Ebből az új legendából egy rövidebb és egy hosszabb változat maradt fenn. Klaniczay filológiai érvei azt bizonyítják, hogy a hosszabb (a *Legenda Maior*) Guarinus eredeti szövege és ebből készült a *Legenda Minor*. A hosszabb legendát az első felfedezett kézirattól lehelőhelye után *Nápolyi Legendának* nevezte el a szakirodalom. A kódex azonban eredetileg Velencében, a Sienai Szent Katalin ügyét propagáló Caffarini birtokában volt. Ebből (vagy esetleg ugyancsak közvetlenül a jegyzőkönyvekből?) keletkezett a rejtélyes, csak részleteiben fennmaradt *Pisai Legenda*, ami belekerült a stigmatizációs betét, és ezt (a *Legenda Maiort*) használták fel a későközép- és barokk-kori legendák is. Klaniczay Tibor a *Pisai* és a *Nagyobb Legenda* egy szintagmájának („suorum secretorum conscia”) nagy bizonyítói erőt tulajdonít abban, hogy a *Pisai* a *Nagyobb Legendából* merített. Csakhogy e

formula átvétele egy olyan csodával kapcsolatos (Margit lebegése imádság közben), ami a jegyzőkönyvekben, a *Nagyobb Legenda* egyetlen forrásában, nem szerepel. A lebegés ténye és leírása tehát már merőben hagiográfiai toposzként is bekerülhetett mindkét változatba. Nem fordul elő persze az elevatio csodája a hazai *Legenda Vetus*ban sem, ez tehát itáliai invenció volt.

Míg Klaniczay Tibor tanulmányának első műfaji kerete egy kongresszusi előadás volt, addig fia munkája, amely a kötet több mint kétharmadát teszi ki, kandidátusi disszertációnak egy részét is képezte. Témafelvetése így sokkal tágabb, de felfogásában és tárgyalási módjában is érezni azt a „két külön világot”, ahogyan az előszóban (7.) ő maga jellemezte saját és apja kutatói munkáját, ha a Margit-témában létre is jött e kötetet eredményező termékeny találkozás.

Klaniczay Gábor könyvrésze a történeti antropológia modern, komplex módszerével vázolja a női szentség-ideál kialakulását a keresztény Európában, majd részletesen elemzi azt az életformát, amit a 13–14. században a koldulórendek és az azokat létrehozó mozgó eszmei áramlatok hatására egy sor, kelet-európai uralkodóházakból származó fiatal hölgy, szüzek és özvegyek, a túlvilági üdvre koncentráló tökéletesedés eszközeül választott a mag számára. Ennek az összefüggérendszernek a felfedezését és komplex kifejtését egészében nagyszerűnek tartom. Ezenkívül, bármennyire frappáns, esetenként „elidegenítő” hatást váltanak is ki a keresztény Európa kultúrájának belső átélésén nevelődött idősebb — és nemcsak idősebb — generáció számára annak az utolsó néhány évtizedben, főleg a szekularizált angolszász társadalmakban érvényesülő szemléletnek a terminusai, a középkor vallásos képzeletvilágában gyökerező mentális és emocionális folyamatokat e társadalmak számára megértetni akaró profán analógiái, mégis rendkívül sok új szempontot, elgondolkodtató megfigyelést hoztak és hoznak a középkorkutatás számára. Nagyon fontos megfigyelés például a családi és dinasztikus életforma-mintáknak befolyásoló szerepe, valamint annak a jelenségnek ezen

új női szentség-modell által való bemutatása, hogy a vallásos mentalitás hogyan reagál új életformák előélésével a társadalom- és kultúrafejlődés új kihívásaira.

A lovagi-udvari kultúra válsága, a világi becsület (honestas), a fényűzés, a szerelem-szolgálat (fin' amor, minne) idealitásának, hitelének megkérdőjelezése a 13. század elején már a lovagi-udvari irodalmon belül megkezdődik (gondoljunk a Trisztán-regény és a Parzival-regény két ellenkező előjelű kritikájára). Ezzel kb. egyidőben az assisi aranyifjú Francesco (nevével is a franciás 'courtoisie' ideáljának akarták őt szülei elkötelezni) látványos, radikális gesztusokkal és az ezt kísérő terminusokkal devalválja a becsület, a fényűzés és a szerelem evilági értékeit az alázat, a szegénység és a szüzesség transzcendentális értékeivel szemben. Ez a transzcendentális értékrend persze kezdettől fogva megvolt a kereszténységben, de képvisellete most ebben a kultúrtörténeti szituációban egészen más helyértéket kap, mint amikor pl. a szegények és rabszolgák válása konfrontálódott az antik Róma fényűzésével, vagy amikor a pogány barbárok zúzták szét a már kereszténnyé vált antikvitást. Nagyon tanulságos, hogy a lovagi-udvari kultúra virágkorában, amikor a lovagság még 'classe de fait' volt, milyen más terminusokban, analógiákban fogalmazódott meg a transzcendentális értékek képvisellete a lovagi származású Clairevaux-i Szent Bernát írásaiban, amint ezt Georges Duby mesteri kis könyve elemzi (*Saint Bernard, l'art cistercien*. Paris, 1979). Míg Bernátnál a lovagi-udvari értékrendnek inkább valamiféle spirituális transzformációja figyelhető meg, addig a 13. századi koldulórendekben már mindennek csak radikális negációjáról lehet szó. A koldulórendi mozgalomban mindaz az önlealacsonyítás, szenny, számkivetettség, szegénység, amit a szerelem rabszolgái a Trisztán-regényben vagy a Lancelot-regényben elviselnek, fellelhető Árpádházi Erzsébetnek és Margitnak, vagy Sziléziai Ágnesnek excessusokban lobogó megalázkodásaiban és önsanyargatásaiban. Ezek a transzformációs és negációs jelenségek tehát folyamatot képeznek, amire érdemes felfigyelnünk. Ne feledjük el, ezek a lovagregények, valamint a szerelem, vagyon, világi tisztesség megtaga-

dását tematizáló ún. udvari legendák (pl. az ez időben oly népszerű Szent Elek-legendák) annak az elitnek olvasmányait képezték, akik közül e szentéletű hercegnők kikerültek. De megnyilvánul a profán-udvari és a misztikus-vallásos „átjárás” a 13–14. század allegorizáló divatjában is. Gondolhatunk itt a lovagi 'alba' (hajnali dal) vallásos kontrafaktúrára vagy a kert és a vadászat allegóriájának profán-szerelmi és vallásos-mariológiai képi és verses ábrázolásaira. Főleg a kötet *Mennyei udvar – földi hatalom* című fejezetéhez kínálnak ezek párhuzamokat.

Bármilyen ötletgazdag és ezért gondolatébresztő is a könyv, nem vállalkozhatunk a recenzió ürügyén valamiféle irodalomtörténeti korreferátum megtartására. Csupán Klanczay Gábor könyv-részének ahhoz a fejezetéhez szeretnék néhány észrevételt hozzáfűzni, amelyben az általa „furcsa párnak” aposztrofált (176.) szent nők és gyóntatóik kapcsolatát elemzi. A lelki vezető (gyóntató, spirituális) feladata mindig is az életszentségre nevelés volt, ami (a szentté levés) minden keresztény ember feladata; ez az egyház egyik alaptanítása. A „leleményes stratégia” mögött tehát mindenkor ez az alapigazság áll: a gyóntató kötelessége, hogy abból, aki rábízta magát, állapotához méltó szentet neveljen. Az pedig, hogy a lelki vezetők az apácák és általában a nők irányításában jelentősebb szerepet kaptak, azzal is összefügg, hogy a nők nem részesültek teológiai képzésben, többségükben 'illiteráták' voltak, tehát morális, aszkétikus képzésük (mindkettő a teológia egy ága is) csak a szóbeliség szintjén folyhatott. A szóbeliség személyes kapcsolat tartását is jelentette, de a gyóntató és a gyónó apaca személyes együttlétét óvatossággal szabályozták. A fejezet elején hivatkozott Abaelard és Heloise kapcsolatához is annyit kell tudnunk, hogy Abaelard természetesen nem akkor ejtette teherbe a rábízottat, amikor az Heloise vezette kolostor spirituális, hanem amikor a lány házitanítója volt. A szerző szerint stílusosnak tartott hivatkozás által (177.) azonban már kezdetben az egész témára rávetül mélylélektanon nevelkedett nemzedékünk hamiskás kacintása.

A következő, 178. lapon ismét egy, ezúttal Clairevaux-i Szent Bernáttól származó idé-

zettel találkozunk, amely így szól: „Szüntelenül egy nő társaságában lenni és mégsem szeretkezni vele, nehezebb mint halottat feltámasztani”. Az eredeti szónoki kérdésben (Cum femina semper esse, et non cognoscere feminam, nonne plus est quam mortuum suscitare? Migne PL 183, 1091) persze a modern 'szeretkezni' helyén a bibliai metaforát (nőt megismerni = hálni vele) találjuk. Feltehetőleg a magyar fordítás a hivatkozott angol átvétel alapján készült. Ez azonban lényegtelen különbség. Lényegesebb az, hogy a Bernát-idézet itt azt kívánja alátámasztani, hogy szent életű férfiak és nők együttlétét még ő is leküzdhetetlen veszélyforrásnak tartotta. Az eredeti Bernát-dictum azonban teljesen más összefüggésben hangzott el. Bernát a sermóban a neomanicheus eretnekeket támadja, akik egyedül magukat tartják szenteknek, de együtt élnek valamiféle 'nőcskékkel' (a „muliercula”-t kb. így lehetne fordítani). Az idézet felhasználása tehát filológiai-lag nem korrekt, eredményében megtévesztő. Ilyen esetekben látom a bevezetőmben röviden érintett, meghökkentő megállapításokat kedvelő medievista-antropológiai irányzat veszélyét. Számítógéppel vagy a régebbi lyukkártyákról könnyű összekeresni nő és férfi kapcsolatát illusztráló idézeteket, de ezeket nem szabad belső összefüggésükből kiszakítva értelmezni. Mindnyájunknak figyelmeztetés ez, akik e szakmában tevékenykedünk.

VIZKELETY ANDRÁS

Tarnóc Márton: Mátyás király és a magyarországi reneszánsz (1450–1541). Budapest 1994. Balassi Kiadó 192 p.

Tarnóc Márton hosszú éveken át tanított az ELTE régi magyar tanszékén. Magyar szakos tanárok nemzedékei élvezték ízes magyarsággal elhangzott okos előadásait. Nyugalomba vonulása után sem szűnt meg folytatni oktató-nevelő munkáját. A magyarországi reneszánsz első feléről, mintegy annak első száz évéről szóló egyetemi előadásait könyvbe foglalta, hogy mindenki számára hozzáférhetővé téve azokat, tanulmányaikban segítse a következő idők egyetemi hallgatóit, oktató

munkájukban támogassa a magyartanárokat, és ugyanakkor élvezetes olvasmányt adjon a múltunk iránt érdeklődőknek. Kár, hogy könyvében az 1541. évet választotta határkönek, és nem folytatta munkáját a reneszánsznak hazánkban még mintegy száz esztendővel tovább tartó korszakának bemutatásával. A magyarországi reneszánsznak ez a szakasza művészi alkotásokban ugyan szegényebb, de irodalmi alkotásokban gazdagabb – és főként magyar nyelvű.

A könyv egyik értéke a 161–183. lapon bemutatott szakirodalom – bár teljesnek nem mondható. Ennek bizonyossága szerint már annyit írtak a témáról, hogy ilyen terjedelmű és célzatú munkában igen nehéz újat mondani. Tarnóc Márton nem új kutatások eredményeit közli velünk, hanem élvezetes előadásban a maga látásmódját, azt, amit a magyarországi reneszánsz kialakulásáról és felvirágzásáról tudunk illik, tudunk kell.

Talán nem új felfedezés, de igen lényeges mondanivalója, hogy Magyarországon a reneszánszt korábbra kell datálnunk, mint ahogyan ezt eddig általában gondolták, s annak fénykora nem Mátyás második házassága után köszöntött be, már ezt megelőzőleg virágzott.

Köztudott volt eddig is, hogy a magyarországi humanista műveltség, reneszánsz művészet itáliai eredetű. (Célszerűbb lett volna következetesen ezt a szót használnia a szerzőnek az igen gyakori *Olaszország, olasz* szavak helyett!) Már Mátyás király előtt, főként az ő uralkodása alatt számos itáliai és még több Itáliában tanult magyarországi személy terjesztette a humanista eszméket (köztük az újplatonizmust), hozta létre a reneszánsz művészet széles skálájú ágazatának remek alkotásait. De vajon nem lett volna-e logikusabb Vitéz Jánost és Janus Pannoniust *A reneszánsz kezdetei Magyarországon* fejezet helyett *A magyar quattrocento* kapcsán tárgyalni? Vitéz János az öt éves Mátyásnak már nevelője. Igaz, hogy csak rövid ideig volt esztergomi érsek (1465–1472), megelőzőleg váradi püspök és bihari főispán lévén. Legjelentősebb hatást ő fejtett ki Mátyásra. Az Academia Istropolitana is az ő költségén létesült királyi hozzájárulással. Janus Pannonius ferrarai és padovai éveit után Mátyás trónrajutásának évében jött

haza. Bár „nem válhatott a budai királyi udvar reprezentatív költőjévé, mert bukása bekövetkezett, mielőtt Mátyás fényes udvara teljes reneszánsz pompájában kibontakozhatott volna”. De Galeotto Marzio az ő meghívására érkezett 1461-ben Magyarországra, Ficino *Szumposzion*-kommentárját 1469-ben mint barátjának neki küldte meg ajánlólevél kíséretében. Andreas Pannoniusszal ő állt kapcsolatban, és Vitéz Jánossal együtt az ő pártfogásával tanult Garázda Péter itáliai egyetemeken. Mindkettőjük könyvtárának jórészt Mátyás beolvasztotta a Corvinába.

Mindkettőjük jól sikerült portréja a könyv első fejezetében olvasható. Itt beszél Tárnóc Márton Váradról, ahol Vitéz János huszonhárom éves tartózkodása alatt Magyarországon az első humanista központot, „az első akadémiai kezdeményezést” hozta létre. A váradi körben számos külföldi és hazai humanista megfordult, folytatott tudós eszmecsereket és szenvedélyes vitákat. Itt született meg az „első magyar humanista opus”, Vitéz János *Leveles könyve*.

Vitéz János Esztergomban nagyobb anyagi lehetőségek birtokában folytatta humanista tevékenységét: gyarapította könyvtárát, építkezett. Az 1594–95. évi ostromban elpusztult palotájából csak az ebédlő (az ún. „Szibillák terme”) egyik falrészé és freskótöredékek kerültek elő, az erények, antik istenek, csillagképek, a szabad művészetek allegorikus ábrázolásai. (A Hit, Remény, Szeretet nem teológiai, hanem isteni erény! A négy kardinális erény közül az Erő = lelki erősség!)

A főpapi székhelyek között talán említeni kellett volna Pécsét is. Janus Pannoniusszal kapcsolatban csak szóba került. Hosszabb ideig pécsi prépost volt Handó György († 1480). Humanista diplomata, ő fogalmazta Mátyás diplomáciai leveleit. Padovában szerzett jogi doktorátust. 1473-ban Nápolyban tárgyalt Beatrix és Mátyás házasságáról, részt vett az augsburgi birodalmi gyűlésen. Már Pécsen könyvtára volt, ezt vitte magával Kalocsára, ahol mint érsek 300 kötetes bibliotékával rendelkezett. Pécs azért is tárgyalásra kerülhetett volna, mert a Jagelló-kori humanista mecénás, Szathmári György esztergomi érseksége előtt hosszabb ideig pécsi püspök volt (1505–

1522), rezidenciáján humanista szimpozionokat rendezett. Minden valószínűség szerint az ő házából került a pécsi székesegyházba, a Corpus Christi kápolnába az a vörösmárvány pasztofórium, mely mind az anyaga, mind a stílus tekintetében azonos jegyeket mutat a Bakócz-kápolnával.

A bőséges anyagon uralkodva s részletezésekbe nem bocsátkozva, újszerű rendszerezéssel mutatja be Tárnóc Márton Mátyás király udvarát, az ott működő olasz és magyar humanisták irodalmi, tudományos munkásságát, gyarapítva Vitéz János és Janus Pannonius portréit Galeotto Marzio, Pietro Ronsano, Filippo Buonaccorsi, Antonio Bonfini, továbbá Thuróczy János, Andreas Pannonius, Garázda Péter, Megyericsei János, Váradi Péter tárgyilagos, frappáns vonásokkal rajzolt arcképeivel. A legújabb kutatások eredményeinek felhasználásával értékeli a Bibliotheca Corvinát.

Bár főként Mátyás uralkodása idején talált termékeny talajra és virágzott a humanista tudomány, a reneszánsz művészet, Mátyás halálát követően a központi hatalom gyengülése, a királyi udvar elszegényesedése, a török térhódítása ellenére a Jagello-korban tovább hódított a reneszánsz művészet, és egyre szaporodott a humanista könyvtermés. Nem az udvarban, hanem főpapi (Báthory Miklós, Váradi Péter, Bakócz Tamás, Szathmári György), városi patriciusi polgári környezetben. Az építészetben, képzőművészetekben a Mátyás korában még viruló gótikát ekkor szorítja ki a reneszánsz stílus. A helyileg megváltozott színtér nem jelent még összezsugorodást, alig érzékelhető némi szűkülés. Az északra (Felvidék) és keletre (Erdély) való eltolódás is később következik be. Megváltozott körülmények közt folyik a reneszánsz építészet, virágzik a festészet (megsokasodnak a táblaképek), szobrászat, kézműipar. Él a humanista poézis, táguló műfaji keretekben szélesedik a versírás (Stephanus Taurinus, Nagyszombati Márton), szaporodnak a magyar nyelvű világi költészet írott termékei. Megjelenik a humanista színjáték (Bartholomeus Francofordinus Pannonius). Történelmes emlékiratírók vetik papírra forrásértékű munkáikat. Werbőczy *Tripartitum*ában kodifikálja a nemesi uralkodó osztály jogi gondolkodását, évszázadokra biz-

tosítva a feudális jogrendszert. A humanista jogtudományból (és az erdélyi reneszánszból!) nem hiányozhatik azonban Honterus, akinek munkásságáról Tarnóc Márton nem emlékezik meg. A magyarországi reneszánsz jogi képe éppen a római jognak tőle előtérbe helyezésével bővült. Pedig, mint sok humanista kortársa, ő nem járt Itáliában; Bécsben, Krakkóban tanult.

Az itáliai humanizmus a Jagello-korban, a 16. század első évtizedeiben elvesztette vezető szerepét, helyébe a nyugat-európai humanizmus hatása került. Ennek vezércsillaga volt Erazmus. A róla és magyar barátairól szólnak Tarnóc Márton könyvének utolsó fejezetei. Erazmusban teljesedett ki a humanisták kritikai gondolkodása, mely az egyháznak és intézményeinek a megújulását sürgette. Ez vezetett el a reformációhoz, mely szintén része volt a reneszánsznak. Erazmus nem szakított a római egyházzal, de eszmeileg előkészítette a reformációt. Komjáti Benedek, Pesti Gábor, Sylvester János szentírásfordításaikban Erazmus bibliakiadására, bibliakommentárjaira támaszkodtak.

A Tarnóc Mártontól összegyűjtött jelenségekből, az általa bemutatott tényekből világosan kitűnik, hogy hazánk a humanista tudomány, a reneszánsz művészetek befogadásában és művelésében fontos szerepet töltött be Európában, az élvonalban járt. A kulturhatásokat nemcsak befogadta, átvette. Csiszolt rajtuk, átalakította, az egyetemes és magyar kultúra részévé tette azokat.

VARGA IMRE

II. Rákóczi Ferenc Fohászai. A latin szöveget gond., jegyz. DÉRI Balázs, a francia szöveget gond., jegyz. KOVÁCS Ilona, tárgyi jegyz. HOPP Lajos, ford. CSÓKA Gáspár és DÉRI Balázs. (Archivum Rákóczianum III. Osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc Művei IV.) Budapest, Akadémiai Kiadó – Balassi Kiadó, 1994. 377 p. ill.

Tíz évvel az Archivum Rákóczianum III. Osztálya új folyamának III. kötete után a sorozat következő tagjaként megjelent a fejedelem száműzetésben írott *Fohászainak* gyűjte-

ménye. A régóta várt kötet az összefoglaló cím alatt a fejedelmi élet mozzanataihoz fűződő *Egy keresztény fejedelem Fohászainak*, a *Fohászok háború esetén* című összeállításnak és a *Szentáldozás előtti és utáni szemlélődésben fogant fohászoknak* a kritikai kiadását tartalmazza. A három rész nemcsak egymáshoz kapcsolódik szorosan, s nemcsak folytatása a fejedelem korábbi, a szabadságharc alatt írt imádságainak, hanem eszmei és műfaji kölcsönhatásban áll Rákóczi más, elsősorban valóságos jellegű munkáival.

Rákóczi a *Fohászokat* két változatban, latin és francia nyelven készítette el, a változatok közül a latin az elsődleges. Ennek megfelelően a kötet először a latin, majd a francia szöveget közli, s ezt követi a latin változat magyar fordítása. A sorozat hagyományainak megfelelően a szövegkritikai apparátus latinul és franciául, a tanulmányok és a tárgyi jegyzetek francia és magyar nyelven olvashatók. Az MTA Irodalomtudományi Intézetében készült, a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” program támogatásával megjelent kötet nemcsak terjedelmében és jelentőségében impozáns vállalkozás, hanem fontos előrelépés Rákóczi rosdostói irodalmi hagyatékának kiadásában és feldolgozásában.

A *Fohászok* párhuzamos szövegét először a kéziratot megtaláló Grisza Ágost adta ki 1876-ban, ez a kiadás azonban következetlenül modernizált, hibás és mára teljesen elavult. Az új kiadás jelentőségét növeli, hogy következetesen alkalmazza a korszerű szöveggondozói elveket, közli a keletkezéstörténettel, szöveghagyománnyal és az imádságok teológiai eszmerendszerével kapcsolatos tudnivalókat, s a gondos, teljes és a mai olvasónak is élvezhető magyar fordítás révén a szélesebb művelt rétegeknek is hozzáférhetővé teszi a művet. A szöveggondozók közül Hopp Lajos és Kovács Ilona kezdettől fogva részt vesznek Rákóczi műveinek kritikai kiadásában, s a sorozat legújabb tagjához kapcsolódó munka első eredményeiről már jóval a kötet megjelenése előtt számot adnak. (Hopp Lajos kísérőtanulmányának rövidített változata az ItK 1990-es évfolyamának 613–628. lapjain olvasható, Kovács Ilona pedig 1993-ban készítette el Rá-

kóczi francia kéziratos művei, köztük a *Fohászok* textológiai és filológiai problémáit tárgyaló kandidátusi értekezését.) Ezekkel a tanulmányokkal közel egy időben, 1991-ben látott napvilágot Köpeczi Béla *A bujdosó Rákóczi* című monográfiája, amely a fejedelem irodalmi hagyatékának bemutatása keretében foglalkozik a *Fohászok* születésével, témáival és a műfaj kérdésével.

A kritikai kiadás legújabb kötetében közölt források mennyisége jelentős, s a feldolgozás során számos új kutatási eredmény született. Az már korábban bebizonyosodott, hogy Rákóczi az emigrációban diplomáciai kezdeményezéseivel párhuzamosan sokrétű irodalmi tevékenységet fejtett ki, hogy ez az irodalmi munkásság a műfaji különbségek mellett is egységként kezelendő, s a fejedelem a politikai, az erkölcsi és a vallásos irodalom műfajait a kor színvonalán művelte. Azok az új meglátások azonban, amelyek a *Fohászok* kritikai kiadásához kapcsolódó három kísérőtanulmányban olvashatók, nemcsak a szűkebb témára vonatkozó eddigi eredményeket összegzik, hanem alapul és ösztönzőül szolgálnak a további kutatásoknak, s ráirányíthatják a figyelmet Rákóczi egész írói életművének, ezen túlmenően a szabadságharc és az emigráció összefüggéseinek eddig homályban hagyott kérdéseire.

A *Fohászok* szövegkiadásának alapja a mű egyetlen kéziratos forrása, amely a párhuzamos latin–francia szöveget egymás mellett, két hasábra osztott lapokon tartalmazza. A Rákóczi által parafált, ám keltezetlen másolatot a kéziratban megelőzi az 1719 végén befejezett *Vallomások* latin, és követi a *Gondolatok* 1722-es dátummal ellátott francia szövege. Ez az elhelyezkedés, mint Hopp Lajos megállapítja, a kéziratköteg szerzői megszerkesztését és rodostói keletkezését valószínűsíti. A keletkezés idejéről eltérőek az álláspontok. Míg Márki Sándor feltevése szerint a mű nagyobb része 1715–1717 között készült, Rogács Ferenc 1723 és 1726 közötti időszakot valószínűsített. Hopp Lajos 1720 elejétől tartja lehetségesnek a mű megírását, Kovács Ilona szerint pedig az első két rész keletkezése 1716–1717-re, a harmadiké 1717 utánra tehető. A keletkezés idejére nézve nem tartalmaz értékelhető

adatot az a francia nyelvű kézirat, amely a *Fohászok* első két részének átdolgozását foglalja magában.

A mű harmadik, áldozási fohászokat tartalmazó részének aktuális utalásai alapján biztosra vehető az ebben a részben található szövegek folyamatos keletkezése. Ezek a harminckét fejezetnek a mintegy felében található utalások különböző ünnepekhez kapcsolódnak, s az egyházi év rendjét követik a húsvét előtti bűnbánati időszaktól karácsonyig. A keletkezés idejét tekintve különösen fontosnak látszik a 27. fejezet evangéliumi utalása, amely első pillantásra „kilóg” a sorból, mivel a hivatkozott evangéliumi részlet az egyházi év egy másik részében, a vízkereszt utáni hatodik vasárnapon hangzott el. De mint Hopp Lajos a vonatkozó tárgyi jegyzetben közli, ha húsvét április 10–16. közé esik, a misekönyv rendje szerint az említett evangéliumi részlet a pünkösd utáni huszonegyedik vasárnapon olvasandó. A kérdéses fejezet tehát beilleszthető és csak így illeszthető be a keletkezés addig követett időrendjébe. Ebből kiindulva ellenőriztük, hogy a keletkezéssel kapcsolatban felvetett időhatárok, 1715 és 1726 között mikor esett húsvét április 10–16. közé. Ez három alkalommal, 1716-ban, 1721-ben és 1724-ben történt. Ha tehát elfogadjuk Hopp Lajosnak a *Fohászok* 1720 utáni keletkezésére vonatkozó feltevését, s figyelembe vesszük, hogy 1721–1725 között Rákóczit más műveinek, így mindenekelőtt a *Gondolatok* megírása foglalkoztatta, a *Fohászok* ezen befejező részének keletkezése nagy valószínűséggel 1721-re, esetleg 1724-re tehető. Az 1721-es keletkezés mellett szóló érv lehet a *Fohászoknak* az 1722-ben írt *Gondolatokat* megelőző elhelyezkedése a kéziratban. Ebben az esetben *Fohászainak* ezt a részét Rákóczi az *Ószövetség* első öt könyvéhez fűződő *Meditációival* együtt kezdte és az év végéig azokkal párhuzamosan írta.

Rákóczi imádságait Hopp Lajos mint az irodalom egyik megnyilvánulási formáját értelmezi. Tanulmányja behatóan elemzi a *Fohászok* összefüggéseit a *Gondolatok* és az *Értekezés a hatalomról* indítékaival, eszmerendszerével, Rákóczinak a lelki dolgokat a világiaktól elhatároló írói szándékával, valamint a feje-

delem korábban írt imádságaival és fohászai-
ival. A *Fohások* alapvető vonása, hogy lelki
elmélyülésből, meditációból fakadnak, s lelki
tanácsokat és általános keresztyén alapelve-
ket foglalnak össze, elsősorban fejedelmi hasz-
nálatra. A gyűjtemény egy világi főúr rend-
kívül széles körű, vallásos, politikai művelt-
ségének és egyéni devóciójának lecsapódása,
melyben a belső monológ (soliloquium), a sze-
mélyes vallásos érzelmek kifejezése és az ön-
feltáró szándék uralkodik a nyilvános elmon-
dásra szánt korábbi buzdító imádságokkal
szemben. Ezekből az imafohásokból és szem-
lélődő fohásokból hiányoznak a vallomás- és
emlékiró által hangsúlyozott nemzeti motívu-
mok, ezzel szemben visszatérő téma például
az isteni szeretet és kegyelem, az Istennel va-
ló egyesülés kívánsága, valamint a gondvise-
lésbe vetett remény és az üdvösség elnyerése.
A szöveganyag nagyobbik részét kitevő áldo-
zási fohások szorosan összefüggnek a bujdos-
os fejedelem különleges életkörülményeivel, a
grosbois-i időszak eseményeivel, a napi mise-
hallgatás, elmélkedés és heti áldozás Rodos-
tóban is folytatott vallásos gyakorlataival. Tá-
gabb értelemben a *Fohások* keletkezése be-
illeszkedik a folyamatba, melynek során Rá-
kóczi irodalmi munkásságában a húszas évek
elején a rokon műfajok elkülönülése mellett a
tárgykörök differenciálódása is megfigyelhető.

A *Fohások* keletkezésében a Grosbois-ban
olvasott munkák mellett meghatározó szere-
pet játszottak Rákóczi rodostói könyvtárának
vallásos olvasmányai az elmélkedés és imád-
kozás módszeréről, témáiról. A számbajöhe-
tő források közül Hopp Lajos többek között
E.-F. Vernage, J.-J. -Duguet, Ch. Gobinet, A.
Courtin, G. Bona, P. Nicole, Kempis, A. Arna-
uld és Szent Teréz munkáit emeli ki. Elsősor-
ban ezek azok a művek, amelyekből Rákóczi
az imádság megszerkesztésének és megfogal-
mazásának szabályait elsajátította, s amelyek
mintául szolgálhattak a szövegek elrendezésé-
ben. A közvetlen források, átvételek, áthallá-
sok, parafrázisok az önállóság kérdésének
tisztázása további kutatások feladata. Ugyan-
csak tisztázásra vár a *Fohások* kapcsolata a
17. századi magyarországi katolikus imádsági-
rodalommal, illetőleg a korszak imádkozásel-
méletével.

Az irodalmi vonatkozások mellett a *Fohá-
szok* vizsgálatában nem hagyhatók figyelmen
kívül a műfaj teológiai, eszmetörténeti kérdé-
sei. Ezek közül kiemelkedik a „szív imádsá-
ga”, azaz Rákóczi szív kultusza, a magányos
elmélkedés és a szívbeli imádság összetarto-
zásának és szükségességének ismétlődő hang-
súlyozása. Ez már önmagában is utal arra,
hogy a fohászíró elsősorban ágostoni hatás
alatt dolgozott. Ugyanerre mutat a bűnbánat,
az önmegismerés, önmegfigyelés spirituális in-
dítékának visszatérő motívuma. Az önmegis-
merés végső célja az igazság keresése révén
az üdvösség elnyerése, ami az Istennel való
egyesülés misztikus gondolatában teljesedik
be. Az önmegismerés fő akadálya az önsze-
retet és a különböző kísértések, melyek közül
többnek a mű első részében Rákóczi önálló
fohászt szentelt. A fohások harmadik nagy,
ismétlődő témája a test és lélek párharca, a
17–18. század fordulóján keletkezett morálfil-
ozófiai iradalom egyik legvitatottabb problé-
mája. A szigorú kamalduli életmód és a testet
a lélekkel szemben elmarasztaló olvasmányok
hatására Rákóczi ismételten a testnek a lélek-
kel szembeni semmisségét hangsúlyozza. Az e
gondolattal foglalkozó fohások egyik kedvelt
motívuma a lélek képességeinek akadályoz-
tatása az értelem, az akarat és az emlékezet
által. Mindezek a témák és gondolatok Rákó-
czi más műveiben, így elsősorban a *Vallomá-
sok*ban, a *Gondolatok*ban és a *Meditációk*ban
is többször előfordulnak, s a fohások alkalmi
és kötetlen megnyilatkozásai gyakran ezekben
öltenek egységesebb, kidolgozottabb formát.

A *Fohások* nyelvét és stílusát alapvetően
jellemezi a zsolttárok és zsolttárparafrázisok,
a különféle bibliai és liturgikus szövegek beá-
ramlása, az ellentétes értelmű szóképek és
a megszólítások halmozása, valamint a hang
emelkedettsége és bensőségessége. Minde-
zekkel Rákóczi érzelmi elemekben gazdag,
egyéni színezetű stílust hozott létre. További
jellemzők a szakadozott mondat szerkesztés,
a körmondatok kerülése és a szűk szókinccs,
s mindezek következtében a megformálás he-
lyenkénti igénytelensége. Ez utóbbit ellensü-
lyozzák a szentenciaszerű tömörséggel és a rí-
mes prózában írt fohások. Mint Déri Balázs
megállapította, gyakran előfordul a birtokos

névmás, továbbá a tárgyesetben, vagy ritkábban a részeshatározós esetben álló személyes, néha pedig a mutató névmás magyaros gondolkodásra utaló elhagyása. A két francia szövegváltozat közül Kovács Ilona következtetése szerint a rövidebb egy korábbi szövegállapotot őrzött meg, míg a hosszabb egy későbbi, már kibővített szövegváltozatról készült. Ugyanakkor a hosszabb változat sokhelyütt homályosabb a latinhoz képest, s nyelvhelyesség és stílus szempontjából egyaránt alulmarad a rövidebb francia átdolgozással szemben. A Rákóczi franciaságát pontosabban tükröző hosszabb változatban számos idegenszerű szerkezet található, ezek egy része a latin, illetőleg a magyar nyelv hatásával hozható összefüggésbe.

A nagy gondossággal összeállított tárgyi jegyzetek rendszeresen közlik a szövegek párhuzamos helyeit Rákóczi más írásaiban és Mikes Kelemen fordításaiban, felhívják a figyelmet az életút kapcsolódó eseményeire, utalnak a lehetséges gondolati és szövegforrásokra, s jelzik az összefüggést az értelmezéshez nélkülözhetetlen liturgikus, teológiai környezettel. Kívánatos, hogy Rákóczi irodalmi hagyatékának többi része is a *Fohászoké*hoz hasonló magas színvonalon, mielőbb jelenjék meg, hogy teljességében előttünk álljon a fejedelem írói életműve.

TÜSKÉS GÁBOR

Tanulmányok Újszászy Kálmán emlékére. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve. 1995. Sátoraljaiújhely, 448 p. Szerk. KOVÁTS Dániel (Széphalom, 7.)

A Kazinczy Társaság tíz éves múltra tekint vissza. Eredményeiről a Társaság többkevesebb rendszerességgel megjelenő évkönyve, a *Széphalom* ad számot. Ez évben készült el a hetedik kötet, amely — folytatva a korábbi hagyományt — elsősorban az Abaúj, Zemplén tájain munkálkodóknak, az onnan elszámazottaknak, az oda kötődőknek és a régió művelődés-, ill. helytörténetét feldolgozóknak ad nyilvánosságot. Beszámol a Társaság időközben végzett munkájáról és jövőjére vonatkozó terveiről.

Az igényes szellemi műhely jelen számának alcíme nemcsak tisztelgés az 1994-ben elhunyt Újszászy Kálmán emléke előtt, hanem annak kinyilvánítása is — mint a kötet szerkesztője, Kovács Dániel írja —, hogy törekvéseik megfogalmazásában, tevékenységükben meghatározó mércének tekintik Újszászy Kálmán több évtizedes Sárospatakhoz kötődő munkásságát, amely nélkül szegényebb lenne a Tiszán inneni kulturális paletta. A „professzor úr” két írással szerepel. A kötet élén kap helyet a megfogalmazóra jellemző rövid és tömör, láthatóan nem kiadásra szánt „Önéletrajz”. A második írás az amerikai magyar reformátusság immár több nemzedékének vallási gyakorlatában és református-tudatában bekövetkezett változásokat követi nyomon („Elindultam szép hazámbul...”). Személyisége azonban minden közleményben jelen van: a munkatársak mindnyájan „tanítványai”.

A vaskos kötet négy részre tagolódik. Az első — *História és hagyomány* — helytörténeti tanulmányai a pácinai reneszánsz, ill. a fáji barokk kastély múltjával, ez utóbbi felújításának kálváriájával, a sárospataki vár kőfaragványaival és a 18. századvegi protestáns kollégiumok provinciális barokk építészetének egyik példájával, a pataki Berna-sorral foglalkoznak (Szabó András, Gulyás Zoltán, Dankó Katalin, Hörcsik Richárd).

A fejezet néprajzi írásai a Bodroghöz felekezeteinek néhány jellegzetes szokását, a táj református temetőinek sajátos vonásait, a kálvinista templomok mennyezetein és berendezésein található bibliai idézeteket, a makkoshotykai és karcsai családi élet szokásait, ill. a karácsonyi ünnepek néhány norvég, finn és magyar népi hagyományai közötti párhuzamot dolgozzák fel (Viga Gyula, Balassa Iván, Balassa M. Iván, Pocsainé Eperjesi Eszter, Nagy Géza, Ujvári Zoltán). Ugyancsak ez a fejezet közöl három megrendítő írást. Balog Zsigmond tűzér naplója arról a negyvenhat hónapról ad számot, amelyet az orosz mezők és a Dolomitok szikláinak poklában töltött. Hozzá hasonlóan az első világháborúban szolgált Kovács Albert. Ő Galícia és a Keleti-Kárpátok futóárkaiban írta feljegyzéseit. Az öt elemít végzett parasztember és a frissen érettségizettként a frontra került hadapród katonanap-

lői nemcsak az átélt szörnyűségek, hanem az emberi nagyság, a helyállás szép dokumentumai is. A tárgyyszerű, szűkszavú ábrázolásban az önmagukért és a társakért érzett felelősség, szeretteik fájdalmas hiánya jelenik meg; mindezek korunk manírjai: önsajnálát és öntetszelgés nélkül. Megrendítő kép tárul elénk a bodrogi „rébérlő”, Almássy Miklós negyvennégy évesen át végzett, embert próbáló révész munkájáról, személyiségéről, az egykor volt paraszti társadalom értéket őrző rendjéről. Az akkori közösségek felelősségtudattal óvták környezetüket. Ennek hiánya oda vezetett, hogy napjainkra a Bodrog vízi-világa elvadult dzsungellé lett.

A második rész — *Példa és emlékezet* — tanulmányainak gerincét a Patakkal foglalkozó írások adják. Patak olasz kapcsolatai a középkorig visszavezethetők (Tusnád László). Öreg Csécsi János pataki tanár 1708-as temetésének, és általában a pataki professzortemetéseknek hagyományai szinte máig élnek (Szabó Lajos). Ugyancsak 18. századiak azok a rendeletek, amelyek a kor nyelvi érintkezését, postarendjét vagy a tanulmányi ösztöndíjakat szabályozták (Kamody Miklós). Nagy lépést jelentett Patak fejlődésében az 1876-os óvoda alapítása, amelynek dokumentumai az öku-
menikus szellemet tükrözik (Fehér Erzsébet). Az egykori pataki tanár, Árvay József 1869-től tíz éven át volt Zemplén vármegye „tanfelügyelője”. A felekezeti elfogultságon felülemelkedve, másokat is erre készítette, sokat tett a polgári társadalom állami népiskoláinak hazai felállításáért érdekében (Ködöböcz József). Nehéz élet volt Árvay Józsefé. Neki környezete értetlenségével kellett harcba szállnia. Száz évvel későbbi tanártársának, a nagytehetségű festőnek, Bálint Józsefnek magával kellett volna megküzdenie. Ez sem sikerült. Életútjának ábrázolása nemcsak egy művész tragikus pusztulását, hanem a pataki kisvilágot is híven tükrözi (Dankó Imre).

A Sárospataki Ref. Kollégium huszadik századi sorsa szorosan összefonódott az ország történelmével. A tizenkét fejezet a trianoni újrakezdéstől napjainkig kíséri a Kollégium életét. Az ígéretesen formálódó, az angol tagozatot indító Kollégium nem volt érzéketlen a szociális kérdések iránt sem, mint azt a 30-as

években szervezett Faluszeminárium bizonyította. A háborús károk óriási veszteségei után néhány év múlva újabb csapás jött: korábbi politikai szemlélete és szociális érzékenysége sem menthette meg a Kollégiumot. 1952-ben megszüntették. 1957-ben a Tiszáninneri Egyházkerület visszaállításával nyílt mód arra, hogy tudományos gyűjteményként folytathassa munkáját — még ha változott körülmények között is. 1990-től kezdve, miután visszanyerte épületeit, indult meg az újabb, napjainkban is tartó fejlődés (Szentimrei Mihály). A Faluszeminárium elsősorban nevelői munkát végzett: népszerűtelt adott és a falu szociális kérdéseire hívta fel a figyelmet. Indulásakor, a 30-as években a mozgalom összefonódott Újszászy Kálmán nevével, mint napjainkban is, amikor az egykori szellemi hagyományt megtartva folytatódik a gyűlekezeti szociográfiai kutatás (Galuska Imre). Ezekbe az évekbe ágyazódik a finn és magyar kapcsolatok, barátságok kiterelvényesedése, az újat kereső magyar és finn ifjak találkozása (Zimonyi Zoltán).

A korszerűség igénye vezette a pataki főiskola népfőiskolai tanfolyamait. A leány-népfőiskola (a fiúk után tíz évvel később, 1945-ben jött létre) történetének áttekintése mutatja: az ismeretanyag átadása mellett a parasztság és az ország iránti felelősségtudatra is nevelt (Újszászy Eszter). A népfőiskolák és kulturális egyesületek 1945 után négyévi haladékot kaptak. 1949, majd 1952 után azonban vagy betiltották őket, vagy működésük leállítására tették (Tihanyi Endre). A múlt után a jövőbe tekint Bordás István írása, amely a közösségépítő népfőiskolai gondolat legújabb eredményeiről és a jövő lehetőségeiről ad számot.

A művelődéstörténeti közlemények közül — épp folyóiratunk érdeklődési köre okán — kiemeljük Csorba Csaba tanulmányát: „Nyomdák, könyvkötők és könyvkereskedők a 19–20. században”, amellyel az ifjabb kutatók figyelmét kívánja felhívni a fontos és máig alaposan fel nem dolgozott téma adta lehetőségekre. Takács Béla megírta a sárospataki nyomda történetét (1978), ezért arról nem esik szó. A többi zempléni nyomda, ill. könyvkötészetek és könyvkereskedések (papírkereskedések, kölcsönkönyvtárak is) helyzetéről

kapunk képet számos illusztráció kíséretében: nyomdák, kereskedők és könyvkötők hirdetéseit láthatjuk. Nagy értéke az öt oldalas Adattár, amely városok, ill. helységek szerint dolgozza fel a Zemplénben működött nyomdákat, nyomdászokat és könyvkereskedőket.

Az *Írók és alkotások* fejezet középpontjában Kazinczy Ferenc áll. Levelek és napló-részletek segítségével kísérhetjük fogságba vetetésének és szenvedéseinek egyes, máig feltáratlan momentumait (Busa Margit). Az író máig kevésbé ismert kömüvelődési tevékenységét újabb dokumentumok világítják meg (Högye Mihály). A széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetét 1890-ig követhetjük nyomon, mégpedig hiteles dokumentumok, életrajzi vonatkozások, tervrajzok, stb. segítségével. A szerzőnek sikerül oszlatni a nagy ember alakját, emlékhelyét körüllegő, szépítő és ezzel a tényeket hamisító legendákat (Kováts Dániel). A széphalmi Kazinczy-Emlécsarnok első látogatókönyvének bejegyzései számot adnak a látogatók személyéről, társadalmi hovatartozásukról. Az akkori gondnok fentmaradt jegyzetei viselkedésükről is tájékoztatnak (Fehér József). Itt olvashatjuk az első, teljességre törekvő Kazinczy levelezés egykori kiadója, Váczy János eddig kiadatlan Kazinczy-monográfiájának újabb részletét.

Irodalomtörténeti szempontból különös érdeklődésre tarthat számot két írás. Az első a pataki diákköltészet egyik, az 1813-ban kiadott „Poétai gyűjtemény” dalai és Csokonai költészete közötti analógiákra hívja fel a figyelmet (Komáromy Sándor). A másik Beszenyei Anna *Vérsek* című, a Sárospataki Gyűjtemények kéziratárában őrzött, 1815-ben megjelent munkájának hasonmás kiadása (a Miskolci Egyetem Textológiai Műhelyének Füzetei, II. kötet), az irodalmi hagyatékáról készült beszámoló (Békési Gábor – Kerékgyártó Gizella – M. Papp Zsolt) a miskolci diákok munkáját irányító tanár tanulmánya Beszenyei György unokahúga műveinek sorsáról és a Beszenyei Anna-kutatás történetéről. Kovács Sándor Iván dokumentumokkal hitelesítve mutatja be Beszenyei Anna eddig kevésbé ismert és méltányolt szerepét Beszenyei György életének utolsó éveiben, felhívva a figyelmet a Pusztakovácsiban együtt töltött

hat esztendő jelentőségére az Író életében és munkásságában.

Eötvös József és a magyar népdal kapcsolatának méltatása (Barsi Ernő) a 19. századba vezet, míg Illyés Gyula, Németh László és Cs. Szabó László a 30-as években kiteljesedő társadalmi reformelképzeléseinek vizsgálata, ill. hármójuk Sárospatakhoz, ill. Újszászy Kálmánhoz fűződő kapcsolatainak bemutatása (Baranyai Katalin), miként Weöres Sándor stílusújításának elemzése (Szathmári István) is a 20. századba vezet az olvasót.

A kötet utolsó, legrövidebb fejezete, a *Tettek és tervek* a Kazinczy Ferenc Társaság eredményeiről, pl. a göncruszkai honismereti szakörök munkájáról (Bojtor István), az abaúji Kázméren készült helyismereti tankönyvről és általában a közvetlen környezet, egy táj múltja megismerésének fontosságáról (Pozbai Dezsőné), valamint a Társaság jelenéről és történetéről ad tájékoztatást (N. Bodnár Károly, Szabó Lajos).

A terjedelmes és az egyes írások témáját tekintve mind időben, mind pedig érdeklődési körben gazdag anyagot tartalmazó kötet széles ismereteket nyújt a szűkebb, kultúránk szempontjából azonban nagyjelentőségű vidék múltjáról, kiemelkedő egyéniségeiről. A kötet középpontjában – mint azt az alcím is jelzi – annak a férfinak az alakja áll, aki olyan sokat tett Sárospatak és a pataki szellemi kisugárzás felé forduló nevelésében, munkára buzdításában, hiszen a kötet munkatársai így vagy úgy, de Újszászy Kálmánt vallják mestereiknek, miként Kovács Dániel, a *Széphalom* szerkesztője, a jelen kötet gondozója is.

T. ERDÉLYI ILONA

Boros István: A kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. Budapest, 1994. Balassi Kiadó, 76 p.

Könyvtártörténeti szakirodalmunk meglehetősen szegény. Ezért is lehetünk hálásak minden próbálkozásnak, amely a magyarországi könyvtárak történetének megismeréséhez közelebb visz minket. A legtöbb ma is látogatható műemléki jellegű könyvtárunk történetének sincsen rendszeres alap kutatáson nyugvó monografikus feldolgozása. A ritkán megjelenő képeskönyvek, a nagyközönségnek

szóló, szép színes könyvtárbelsőt mutató képekkel természetesen nem elégtik ki a művelődéstörténeti szakember érdeklődését. A múlt század végén, századunk elején az egyes helyeken élő tanár, egyháztörténet iránt érdeklődő pap, lelkész sok fontos, alapvető publikációval gazdagította ismereteinket, sajnos azonban ezeket a kezdeményezéseket csak ritkán követte a professzionális történetírás azzal, hogy egyrészt az egyes könyvtárak történetét a helytörténetírás legjobb hagyományainak megfelelően összefoglalja, illetve, hogy ezeket az összefoglalásokat egyetlen könyvtártörténeti szintézisben egyesítse.

Winckler Pál könyve a kalocsai gyűjtemény történetéről hozzáférhetetlen, írja Boros István kötete bevezetőjében Dankó László érsek, ezért kell egy, a nagyközönségnek szóló, a könyvtár történetét, állományát bemutató kiadvány. A célkitűzés világos, s hogy a szándék is ez volt, mutatja a kötet német nyelvű kiadása is. A környékről elszármazott németajkúak, a könyvtárat látogató turisták mindenképpen gazdagabban térnek haza, ha megvásárolják a Balassi Kiadó által ízléssel, jó technikai színvonalon előállított kötetet.

Ha Dankó érsek gondolatából indulunk ki, akkor mostani könyvismertetésünkben tulajdonképpen csak egy dicséret-sorozatot kellene leírni. A kötet szerkezete világos, a két fő részben a Főszékesegyházi Könyvtár története, illetve mostani állományának ismertetése található meg.

A káptalani könyvtárból és az érseki magángyűjteményből jött létre a Főszékesegyházi Könyvtár. A káptalan feladatkörét tekintve (istentisztelet, székesegyházi iskola vezetése és a hiteleshelyi működés) joggal feltételezi a szerző bizonyos számú könyvek meglétét, amiről sajnos nem maradt fenn semmilyen jegyzék. Szerzartáskönyvek már a 11. századtól lehettek itt: misszálék, graduálék, evangéliáriumok, breviáriumok, antifonálék és zsolnároskönyvek. A káptalani iskola működésére két korai adat is utal: az egyik a 12–13. század fordulójáról származik, amikor Gratianus Decretumának első részét kivonatolta Johannes lector Colocensis; a másik egy 1251-ben keletkezett okirat. Grammatikák, retorikák,

ókorai klasszikusok művei további részét képezhették a könyvtárnak. A 16. sz. elején Boros szerint 300–400 kötetre becsülhető a székesegyházi könyvtár állománya – bár dokumentumra itt sem hivatkozik. A gyarapodás forrásai a káptalan javadalma, a kanonokok könyvadományai és a hagyatékok voltak. Ezekből a könyvekből ma már csak két őnyomtatvány található meg.

Jelentős magángyűjteményei voltak az érsekeknek is, de ezek állományából is igen kevés példány maradt fenn. A 11. századi Simon érsek, majd a későbbi korokból Handó György, Váradi Péter, Geréb László és Lépes György nevét kell megemlítenünk.

A 18. század új korszak kezdete mind a magyar, mind a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár történetében. Egyrészt új káptalant építettek fel, másrészt pedig 1715-ben életbe lépett a Kollonits-konvenció: az érsekek és a káptalani tagok kötelesek voltak magánkönyvtáraikat az egyházmegyei könyvtárra hagyni. Mindez a folyamatos gyarapítást kívánta biztosítani. A könyvtár állománya 1752-ben 602, 1760–1766-ban 1019, 1782-ben pedig már 3000 kötet. E korszakban már olyan nevekkel találkozhatunk, mint Csáky Imre, Batthyány József és Patachich Ádám.

Patachich Ádám nevéhez fűződik az a jelentős esemény, hogy 1782-ben ő egyesítette a káptalani könyvtárat saját magánkönyvtárával, a Bibliotheca Patachichianával. A 18. században Váradról Kalocsáról származott érsek azok közé a jelentős főpapok közé tartozott, mint amilyen Eszterházy Károly, Batthyány Ignác és Klimó György volt. 1778-ban 19 ezer kötetes gyűjteményt hagyott hátra, amely az egyházmegye tulajdona lett. Méltó utóda volt Kollonitz László, aki 23 ezer kötetre növelte a könyvtár állományát.

A 19. századra már három elnevezése volt a gyűjteménynek: Bibliotheca Patachichiana, Bibliotheca Kollonitziana és Bibliotheca Metropolitanae Colocensis. A két előző két gyűjteményt jelzett, az utóbbi a kettőt együtt, amelyeket lezáró állománynak tekintettek, nem is fejlesztettek tovább, az új szerzeményeket elkülönítették. Időközben összevonták a gyűjteményeket, kiválogatták a duplumokat (eladták vagy mást vettek helyette), katalógust készí-

tettek az egységesített állományról. A pénz hiánya miatt le kellett mondani egy enciklopédikus könyvtár, azaz a minden tudományban való folyamatos fejlesztésnek a tervéről. 1860-tól az ország és az vegyházmegye egyik kultúrközpontjává fejlődött az ott levő jezsuitáknak köszönhetően. Gimnáziummal és polgári tanító- és tanárképzővel rendelkezett ekkor Kalocsa, s ezen intézmények dolgozóiból, hallgatóiból került ki a könyvtár olvasóinak egy része. A mai állomány közel 140ezer kötetet tesz ki, s az eligazodást több katalógus segíti: a 19. században készült szerzői és szakrendi, külön katalógus van a kéziratokhoz, az ősnymtatványokhoz, a helytörténeti térképekhez és a folyóiratokhoz.

A könyv másik fő részét az állomány ismeretése képezi. Kéziratok, ősnymtatványok, antikvák és régi magyar nyomtatványok (a csupán tizenhat hungarikumot érdemes lett volna felsorolni, esetleg mellékletként leírásokkal együtt közölni), 17–20. századi kiadványok, térképek és atlaszok valamint az egyéb különgyűjtemények (folyóirat, schematizmus, kalendáriumgyűjtemény, helytörténeti).

Boros István könyvének ismertetését azonban nem fejezhetjük be ennyivel, hiszen a szerző maga is több ponton túl kíván lépni azon a programon, amelyet Dankó érsek a bevezetőben megfogalmazott. A szerző ugyanis főként a történeti részben állandó jelleggel, s tulajdonképpen természetes módon megpróbál többet mondani a gyűjteményről, mint annak a történetét kronologikus rendben felmondani. Az alap kutatások és a történetírói felkészültség hiánya, a művelődéstörténet nem kellő mélységű ismerete ezekből a kitekintő megjegyzésekből világlik ki. Egy-egy szellemi áramlat, kortörténeti jelenség rövid mondatokban történő jellemzése, a hozott példák esetlensége tanúskodnak a régi igazságról: a nagyközönségnek szóló ismeretterjesztő mű is csak az alap kutatások elvégzése, a dokumentumok feltárása és kiadása, illetve a szakmonografikus feldolgozás után lehetséges. Az azokra a kutatásokra fordítandó költségeket, a munkára való felkészülést és a munka elvégzését nem lehet, s nem szabad megspórolni.

Mindent összevetve a mostani kötet alapvetően betölti feladatát, hiányosságai nem csupán e kötet hiányosságai, hanem a művelődéstörténeti kutatások szervezetlenségének és alulfinanszírozottságának jele. Örvendetes jelenség mindazonáltal, hogy a magas technikai színvonalon előállított könyv a helyi vállalkozások összefogásával jelenhetett meg. Talán ez egy olyan jel, ami a hiányzó szakmonográfia megteremtésében is reményt kelthet.

ZVARA EDINA

Popp, Vasilie: Disertație despre tipograficile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremea noastră. Sibiu 1838. 2. ed. Studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva MĂRZA și Iacob MĂRZA. Cluj-Napoca 1995, Editura Dacia 225, 8 t. (Testimonia)

Új kiadásban jelent meg az első román nyomdatörténet és retrospektív bibliográfia: Vasilie Popp-nak a román könyvészetet megalapozó, 1838-ban megjelent munkáját Eva Mărza és Iacob Mărza román könyvtörténet-szek kísérőtanulmányával, jegyzeteivel és latinbetűs átírásában vehetjük kézbe.

Vasilie Popp nyomdatörténet kevéssé ismert a hazai kutatók előtt, amint hogy az sem, hogy munkája egyúttal az első rendszerezett román retrospektív bibliográfia. A régi nyomtatványokkal foglalkozók a román nyomtatványokat kutatva a Ioan Bianu–Nerva Hodoș és utóbb Dan Simonescu által összeállított négykötetes *Bibliografia Romanească Vechie* című alpművet használják, és kevesen tudják, hogy ennek kiindulópontja Popp 1838-ban Szebenben kiadott *Disertație despre tipografie* című munkája volt.

Popp volt az első, aki a levéltárakban, régi könyvekben, könyvtárakban búvárkodva jegyzékbe szedte a legkorábbi román nyomtatványokat. Munkájához ilyen jellegű román előzményt nem találhatott a 16–17. századból, mindössze a 18. század derekától kezdve a könyvekben sűrűbben előforduló rejtett bibliográfiák (nyomdai, könyvkereskedői és kiadói könyvjegyzékek) álltak rendelkezésére. Mun-

kája tehát újszerű, úttörő volt a maga területén.

Disertație despre tipografie... című nyomdatörténete román nyelven első alkalommal foglalja össze mindazt, amit a kor színvonalán a nemzeti emlékezet megőrzésre méltónak talál az első román könyvek megjelenésétől a Popp korában működő nyomdáig.

A korszak, amelyben Popp nyomdatörténetét megírta, a román nemzeti összetartozás felismerésének kora, a felvilágosodás, a *Supplex Libellus Valachorum* (1791) és az 1848-as forradalmak közötti reformidőszak, amikor a tudomány más területein is olyan összegező művek születtek a román történelem, irodalom terén, amelyek éppen a nemzeti öntudat érzését és eszméit voltak hivatva erősíteni és dokumentálni.

Vasilie Popp vidéki értelmiségi családból származott, az egykori aranyos-torda vármegyei Kemélytelke (Chimiteinic, Maros megye) helységben született. Előbb Temesvárott járt gimnáziumba, majd Kolozsvárott a liceumba, innen a bécsi egyetemre került, ahol 1814-ben promoveált, egyidejűleg elvégezve a bölcsész és orvosi kart. Orvosi diplomája birtokában Brassóba került, ahol a Bolgárszeg román lakosainak orvosa lett. Itteni orvosi gyakorlata mellett kezdett történettudománnyal és régi könyvekkel foglalkozni. Brassóban hozzáfért ugyanis a bolgárszegi Szent Miklós templom értékes levéltárához és könyvtárához. Tudományos szempontból brassói tartózkodása különösen gyümölcsöző volt. Az erdélyi ásványvizekről írt tudományos dolgozata egyben az első eredeti román nyelvű orvosi munka (1821). Néprajzi kutatásait filozófiai doktori címe elnyeréséhez írt történeti – orvostörténeti munkájával kezdte meg, amelynek tárgya a dáko-román temetkezések leírása volt. Brassói tartózkodása idején élénk kapcsolatban állt a balázsfalvi tudós Tiimotei Cipariuval, akinek könyvtárát is látogatta és használta, valamint a történettudós George Barițiuval.

1820-ban Iași-ba, Moldva fővárosába helyezték, a Socola Szemináriumba. Ottani küldetése része volt a 19. század első évtizedének erdélyi – moldvai – havasalföldi román tudóscseréjének. Itt csak egy évig működött, mert hamarosan kinevezték Zalatnára kama-

rai orvosnak, és itt folytatta orvosi gyakorlatát haláláig. Magas etikai mércéről, emberi felelősségérzetről és különös orvosi tehetségről tett bizonyosságot. Kiemelkedőek a bányavidék egészségügyi és gyógyászati színvonal emelése érdekében tett fáradozásai és kezdeményezései, melyek az egészséges életviszonyokat és a járványok elleni védelmet célozták, de emellett nevéhez fűződik az első orvosi topográfia összeállítása is, miközben gondja volt az állat-egészségügyi ellátás kiterjesztésére is.

Popp 1827-ben először írt a *Psaltirea in versuri*hoz, amelyet ma az irodalomtörténet úgy értékel, mint a korai román irodalom első vázlatos összegzését. Popp filológiai, ortográfiai dolgozatai a brassói folyóiratokban jelentek meg. Történettudományi munkái, mindenneke-lőtt kétkötetes *Diplomatariuma*, amelyben középkori forrásokat gyűjtött össze, akárcsak másirányú tudományos dolgozatai, szervesen beletartoznak a román reformkor hasonló, nemzetdefiniáló törekvéseibe.

Enciklopédikus jellegű munkájának szerves része a román nyomdákrol írt disszertációja. Popp húsz évig dolgozott ezen a művén: az 1810-es években elkezdte a dokumentáció gyűjtését, ezt segítették utazásai Erdélyben, Magyarországon, Havasalföldön, Moldvában és Bukovinában. Folyamatos volt az információ-csere Zalatna és Balázsfalva között. Popp életét és munkásságát Ian Muslea foglalta össze korábban, alapos munkáját mindössze az az időközben előkerült 39 levél egészítheti ki, amelyet Popp George Barițiuhoz írt. Eva Mârza és Iacob Mârza bevezető tanulmányukban már ezek tartalmát is értékelik, hasonlóan ahhoz a legújabban megtalált, 1842-ből származó könyvjegyzékhez, amely a tudós saját könyvtárának zömét tartalmazza. Olvasmányai egrészt e könyvjegyzék, másrészt tudományos munkáihoz írt jegyzetei alapján rekonstruálhatók.

Popp nyomdatörténete alapvetően három dokumentum-forráson alapszik: egyrészt a régi román könyveknek, mintegy 250 címnek közvetlen ismeretén, amelyeket mint a bibliográfia és nyomdatörténet alapját képező dokumentumokat megvizsgált és leírt. Másrészt a Timotei Cipariutól kapott információkon, valamint a levéltárakból származó forrá-

sokon, adatokon. Harmadrészt olyan hazai és külföldi bibliográfiai segédeszközök használatán, amelyek a polihisztor tágabb tudományos szemléletét tanúsítják. Ismerte és felhasználta Horányi Elek, Sándor István, Kemény József, Miller Jakab Ferdinánd, Wallaszky Pál, Czwitinger Dávid, Seivert, Klein, Bél Mátyás, Németh János, Cornides és Michael Denis munkáit.

Talán nem tévedünk, ha mindezek közül Németh János *Memoria typographiarum*-át tartjuk a Popp művéhez legközelebb álló magyarországi előzménynek felépítésében és koncepciójában egyaránt. Németh és Popp egyaránt az egyes nyomdáknál felsorolt kiadványokat tekinti a nyomdatörténetírás elsődleges forrásának és nyersanyagának. Haiman György megállapítását, amely szerint Németh János műve (1818) visszhangtalan maradt a későbbi nyomdászattörténet-írást tekintve, talán módosíthatjuk: gondolatébresztő lehetett Popp számára. A rendelkezésre álló előmunkálatok terén azonban igen nagy a különbség kettejük műve között. Míg ugyanis Németh Jánosnak, ahogy Haiman György megállapította, bőségesen állt rendelkezésére bibliográfiai adat (elég a Sándor István által közölt több ezer címre gondolni, amelyből egyébként Németh csak 200-at közölt), annál kevesebb volt az ismert nyomdatörténeti adat. Poppnak ezzel szemben egyikből sem állt rendelkezésére bőséges anyag. Míg Németh a 18. század végén és a 19. század elején már megjelent tudományos alapvetésekre támaszkodhatott az irodalomtörténet-írás, történettudomány és bibliográfia, katalógusok terén is, addig a román irodalom és nyomtatványok terén Popp semmiféle áttekintést, összegezést nem használhatott. Ezzel szemben – és éppen ezért – olyan levéltári források adatait gyűjtötte össze és tette közzé nyomdatörténetében, amelyek az egész műnek tudományos megalapozottságot biztosítottak, és amelyeket Németh János (éppen az egyéb irodalom bősége, valamint saját adottságai és lehetőségei miatt) mellőzhetett.

Vasilie Popp műve ugyanis a román könyvészet számára nemcsak az első nyomdatörténet, hanem az első retrospektív bibliográfia is. Nemcsak a nyomdák történetének megf-

rásában, de a nyomtatványok összegyűjtésében, jegyzékbecselezésében sem támaszkodhatott semmiféle előmunkálatra. Hiszen a korabeli magyarországi könyvészet igen csekély ismeretekkel bírt akár a korai, akár a kortárs, vagy azt közvetlenül megelőző, 18. századi román nyomtatványokról. Így például Németh János Brassó, Kolozsvár és Szeben nyomdahelyeknél egyáltalán nem ír román nyomtatványokról, mindössze Gyulafehérvárnál, de ott sem tud sem a 16. századi Lorintz működéséről, sem a Fejedelmi nyomda román nyomtatványairól, sem a 17. század végi Ortodox Érseki nyomda cirill betűs román nyomtatványairól. Az első román nyomtatvány szerinte az 1702. évi román katekizmus. (Hasonló a helyzet Wallaszkynál vagy Miller Jakab Ferdinándnál is.)

Poppnak tehát valóban úttörő munkát kellett végeznie. Ami nyomtatott adat rendelkezésére állt katalógusok, könyvjegyzékek formájában, az mind 18–19. századi: közülük a legkorábbi 1750-ből való. Említettük az általa végzett levéltári kutatásokat. De ki kell emelnünk maguknak a régi román nyomtatványoknak tanulmányozását és leírásaiban az autopszia által biztosított hitelességet.

A levéltári kutatáshoz és a korai történeti emlékek összegyűjtéséhez Poppnak gazdag nyelvismerete, a klasszikus irodalomban való jártassága és a román középkori okleveles anyag beható ismerete járult.

Popp disszertációja mielőtt az egyes tájegységek (országok) román nyomdászatára rátérne, két rövid bevezetésben vázolta összefoglalóan az európai, illetve az erdélyi nyomdászat történetét. Ezek után, összesen 29 fejezetben tárgyalja előbb az erdélyi, majd havasalföldi, moldvai, oroszországi, magyarországi, ausztriai és bukovinai román könyvnyomtatást a 19. század első három évtizedéig. E fejezetek terjedelmükben természetesen eltérőek, leg hosszabbak az erdélyi román könyvnyomtatással foglalkozó fejezetek. Bizonyos aránytalanságok az általa összegyűjtött anyag mennyisége miatt adódnak. Természetesen saját korához közeledve egyre több adat áll rendelkezésére, így a balázsfalvi nyomdászatról lényegesen többet tudott írni, mint a szebeniről. Ismerte az összes 16–17. századi erdélyi román

nyomdát és a nyomtatványok jelentős részét is. Gyulafehérvár esetében az összes ma ismert 17. századi román nyomtatványt regisztrálta. Disszertációjának hiányosságai a korai román nyomtatványok kutatásának akkori állapotával magyarázhatók. Így az is, hogy az általa ismert legkorábbi román nyomtatvány 1580-ból való. (Azóta tizenkét ennél korábbi román nyomtatvány ismeretes.) Nyomdatörténete alátámasztásul összesen 250 román nyomtatvány címét jegyezte fel.

Vasilie Popp disszertációjának mostani (az első kiadás után több, mint 150 évvel megjelent) új kiadását komoly történeti, filológiai és könyvészeti alapozottságú, száz lap terjedelmű tanulmány vezeti be Eva Márza és Iacob Márza könyvtörténészek tollából. A historiográfia szemszögéből tekintik át Poppnak, a múlt századi polihisztornak munkásságát, kezdve a közvetlen kortársak megnyilatkozásaitól egészen napjainkig. A kortársak által adott értékelések között első helyen állnak közvetlen munkatársai Timotei Cipariu és George Barițiu — egyikük neve sem ismeretlen az erdélyi könyvtörténettel vagy nyomdászattal foglalkozók előtt.

Mínthogy Popp disszertációja a 19. század eleji gyakorlatnak megfelelően még cirill betűs nyomtatásban jelent meg, a közreadóknak a latin betűs átirást is meg kellett oldaniuk, méghozzá háromféle cirill-betűs szöveg átirását. Más átirási módot kellett tehát használni magának a disszertációnak 19. századi román nyelvű szövegéhez, a felsorolt 16–17. századi régi, román nyelvű cirill-betűs könyvcímek átirásához és megint mást az oszláv nyelvű cirillikák átirásához.

Az új kiadásnál a közreadók nem szorítottak Popp 1838-ban nyomtatásban megjelent disszertációjának közlésére, hanem azt Popp két kéziratos munkájának értékelésével egészítik ki. Ugyanilyen mélységben dolgozzák fel és jegyzetelik Popp zalatnai tartózkodása idején írt feljegyzéseinek kéziratos gyűjteményét („Insemnari”) és a disszertáció nyomdába adott kéziratát, azt a kézírásos példányt, amelyre 1838. február 18-án Szebenben az „imprimatur”-t rávezették („Manuscris”). Eva Márzának egyébként ezt megelőzően Popp kéziratos, a disszertációt előkészít-

jó munkáiról megjelent már egy tanulmánya az *Apulum*-ban (1990). A kéziratos gyűjtésben Popp eredeti munka-cédulái, leírásai találhatóak, többnyire román nyelven, cirill betűkkel, de gyakran franciául, latinul, görögül. Feljegyzései az egyes nyomdák tevékenységéről a kezdetektől az 1830-as évekig terjednek. Gyűjteményében mindenekelőtt a régi román nyomtatványokról készültek cédulák. Munkacéduláin szereplő leírásai nagyon hasonlóak a későbbi román könyvészeti alapműnek, a *Bibliografia Romanească Vechéne*-nek (1508–1830) leírásaihoz, amelynek négy kötete 1903 és 1944 között jelent meg. Popp munkacéduláinak címléírásai pontosan visszaadják az általa látott nyomtatvány címlapját.

Eva Márza és Iacob Márza tanulmánya kijelöli Popp munkájának helyét a román nemzeti bibliográfia fejlődésében. Az ugyancsak általuk összeállított jegyzetek, amelyek külön, Popp eredeti jegyzetei után következnek, különösen érdekesek. Az egyes román nyomtatványoknál a BRV megjelenése óta publikált összes szakirodalmi közlést regisztrálják ugyanis. Mindezek az erdélyi nyomdászattal vagy könyvtörténettel foglalkozók számára nélkülözhetetlen adatok, de a kutató mostanáig így összefoglalva sehol sem találhatta meg, legfeljebb ha folyamatosan (1944-től kezdve) számontartotta, olvasta és jegyzetelte azt a számos könyvtörténeti közleményt, amely napjainkban különböző romániai múzeumi évkönyvekben, tanulmánykötetekben, folyóiratokban megjelenik. A bibliográfiai hivatkozások között természetesen első helyen áll a BRV kötet és tételszáma, de ott találni a megfelelő nyomtatványoknál az RMNy-számot is.

Az eredeti disszertáció néhány példánya, így az újrakiadás alapjául szolgáló is még a bevezetők előtt tartalmazza a szerző ajánlását Ferdinand Este bíboros-érsekhez. Az Országos Széchényi Könyvtár eredeti példánya azonban, amely a Todoreszku–Horváth gyűjteményből való, nem ilyen: abban ez az ajánlás nem található, hanem a címlap után mindjárt az európai könyvnyomtatás történetét tárgyaló bevezetés következik.

Gerd Dicke: Heinrich Steinhöwels 'Esopus' und seine Fortsetzer. Untersuchungen zu einem Bucherfolg der Frühdruckzeit. Tübingen, Niemeyer, 1994. 564 p. (MTU 103.)

A *Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters* sorozat egyik legújabb kötete egy a münsteri egyetemen 1990-ben megvédett doktori disszertáció átdolgozott kiadását tartalmazza. A könyv a 15–16. század egyik legnagyobb német könyvsikerével, Heinrich Steinhöwel (1412–1478) *Esopus* című fabulagyűjteményével foglalkozik. Steinhöwelt az irodalomtörténet a német humanizmus egyik előfutáraként tartja számon, akit fordítói tevékenysége tett híressé. *Esopus*-a, amelynek első, latin–német nyelvű kiadása 1476/77-ben Ulmban jelent meg, nem csak Németországban lett rövid időn belül népszerű, hanem szerte Európában. Főleg a német fordítás ért meg sok kiadást, a *Mehusine* mellett ez volt a legnagyobb könyvsiker. Népszerűségét még Waldis és Luther fabulái sem tudták felülmúlni. Bár fabula-gyűjteményével sokat foglalkozott a kutatás, sikerének okait eddig még senki sem vizsgálta behatóan.

A könyv három nagy egységre tagolódik. Az elsőben Dicke arra keresi a választ, mit tett maga az író annak érdekében, hogy könyve sikeres legyen. Steinhöwel tudta: ahhoz, hogy didaktikus műve minél szélesebb olvasóközönséghez jusson el, a szélesebb rétegek számára hozzáférhető nyomtatott formát kell választania. Ez – bármennyire furcsának tűnik – a 15. század hetvenes éveiben még nem volt természetes. Ő volt az első német író, aki kizárólag nyomtatásra szánta műveit. Steinhöwel tisztában volt azzal is: ahhoz, hogy a könyvkiadás rentábilis legyen, olyan témát és műfajt kell választania, amely sokak érdeklődésére tart számot. Az *Esopus* sikere bizonyítja, hogy jól ráértzett arra, milyen műveket olvas szívesen az új „médiium” közönsége. Steinhöwel már nem egy megbízó vagy az udvar számára írt, hanem egy anonim közönség számára, amely gyakorlatilag minden társadalmi réteget magában foglalt, a fabulagyűjtemény pedig különösen alkalmas volt arra, hogy széles rétegek didaktikus olvasmánya legyen. A fabulák egységessé tétele, az apróbb változtatások mind ezt a célt szolgálták.

Dicke külön fejezetben szól Steinhöwel kompilatori és szöveggondozói tevékenységéről, amelyet eddig leginkább negatívan ítélték meg. Mivel az ítéletek jó része az *Esopus* latin forrásai kéziratok hagyományának ismerete nélkül született, a szerző áttekinti a mű lehetséges latin kéziratok mintáit és forrásait. Vizsgálódásaiból kiderül, hogy a korábbi kéziratok hagyományban bizonyos fabulagyűjtemények együtt szerepelnek és Steinhöwel is valószínűleg ilyen forrásokat használt. Kompilatori tevékenységének megítélések a jövőben ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Egy másik fejezet foglalkozik Steinhöwellel, a fordítóval. Nála még nem beszélhetünk kiforrott fordítói koncepcióról, műveiben azonban található néhány közlés fordítói módszerről. E módszer, amelynek a késő középkori német irodalomban nagy hagyománya volt, lényegében megegyezik Luther fordítói koncepciójával. Steinhöwel számára a szöveg értelmének pontos visszaadása és a közérthetőség volt a fontos, ezért lemondott az ún. interlineáris fordításról, amely csak egy elit olvasóközönség számára tette hozzáférhetővé a szöveget.

Dicke ezután áttekinti az *Esopus*-fordításokat. A mű óriási siker lett egész Európában, sőt 1593-ban még Japánra is lefordították. Európa számos országában ez volt az első népnyelvű Ezópusz. Steinhöwel *Esopus*-a ezenkívül számos farsangi játék és mesterdal forrásul szolgált.

Terjedelmes fejezet elemzi Sebastian Brant *Esopus*-átdolgozását, amelyet a tudomány eddig egy kissé elhanyagolt. Brant kiegészítéseinek, kihagyásainak okát vizsgálva Dicke rámutat arra, hogy a humanista filológus nem volt elégedett Steinhöwel filológiai teljesítményével, különösen a *Romulus-próza-fabulák* felvételét nehezményezte az „elegantia” hiánya miatt. Brant kihagyta Poggio sikamlós történeteit, amelyek szerinte megrontják az erkölcsöket. Egységesítette a fabulák formáját úgy, hogy a vers-próza kombinációt tette egységesítési elvévé. Ezekkel és más kisebb változtatásokkal Brant célja az volt, hogy gyűjteménye jobban megfeleljen a didaktikus szándékknak. Dicke szól arról a 140 szövegről is, amellyel Brant Steinhöwel gyűjteményét kiegészítette.

Elemzi az ún. *Esopus-Additio* koncepciójának lehetséges mintáit, forrásait. Megtudhatjuk, hogy a főleg olasz humanisták és antik szerzők szövegei tematikailag véletlenszerűen kerültek egymás mellé, ebben a részben nem fedezhető fel rendezői elv. A forrásokkal Brant meglehetősen szabadon bánt: a különböző történeteket néha szó szerint átvette, néha rövidítve vagy kibővítve közölte. Ennek a latin változatnak nem volt sikere, csak későbbi német fordításának.

A magyar irodalomtörténet számára különösen érdekes e német fordítást tárgyaló fejezet, hiszen ez szolgált alapul Heltai Gáspár 1566-ban Kolozsváron megjelent *Száz fabula* című gyűjteményének. Dicke felhívja a figyelmet arra, hogy az *Esopus-Additio*-t nem Brant fordította, hanem Johann Adelphus Muling, s a német kiadást sem Brant, hanem ő adta ki és gondozta! (A Steinhöwel-féle résznél Muling apróbb változtatásokkal meghagyta az ulmi orvos német szövegét.) Mivel Steinhöwel német szövege próza volt, Muling Brant verses latin szövegeit a formai egység kedvéért elhagyta. E verses szövegek elhagyásának tehát nem az az oka, hogy – mint azt többen állították – Muling nem tudta Brant disztichonjait németül visszaadni. Az *Esopus-Additio* fordításánál Muling Steinhöwel fordítói koncepcióját követte. Műve népszerűségéről a nagyszámú kiadás és fordítás tanúskodik.

A második nagy egységben a szerző azt elemzi, hogyan járultak hozzá a sikerhez a külső tényezők (ár, példányszám stb.), hogyan terjesztették és ismertették meg e művet a könyvkiadók a közönséggel, illetve kikből tevődött össze olvasóközönsége.

Wilhelm Scherer már 1888-ban felhívta a figyelmet arra, milyen fontos szerepe volt egy könyv sikerében a disztribúciónak. Konkrét példákat azonban – legalábbis a német iro-

dalom vonatkozásában – eddig még nem vizsgáltak. A reklámmal kapcsolatos korabeli dokumentumok (katalógusok, plakátok stb.) ma már hozzáférhetőek új kiadásokban, de az egyes művek vizsgálatához ezeket még nem aknázták ki kellőképpen. Az elemzésből megtudhatjuk, hogy az *Esopus* korai kiadói jól kihasználták ezeket a lehetőségeket, jól szervezetterítettek” a könyvet. Hogy Steinhöwel *Esopus*-a túlélt a népszerűségében felülmúlta a – részben a reformáció hatására keletkezett – későbbi Ezópusz-fordításokat, annak oka volt az is, hogy olcsóbb volt azoknál és nagyobb példányszámban jelent meg.

Az *Esopus* közönsége két fő körből tevődött össze. Előszeretettel forgatták szerzetekek és világi papok, akik mind a latin mind a német változatból gyakran merítettek prédikációikhoz exemplumokat, de iskolai célokra és didaktikus olvasmányként is használták. A használók másik része a polgárság alsóbb rétegeiből került ki. Nemesek és patríciusok nemigen olvasták. A szerző külön felhívja a figyelmet arra, hogy humanista körökben sem használták Steinhöwel *Esopus*-át, mint azt korábban számos irodalomtörténész állította. A humanisták a görög–latin Ezópuszkiadásokat kedvelték, Steinhöwel *Esopus*-a nem felelt meg ízlésüknek.

A harmadik nagy egység a függelék, amelyben Dicke gyűjtőmunkájának köszönhetően az *Esopus*-kiadások valamint ezek tulajdonosainak felsorolása található.

Gerd Dicke könyve úttörő jellegű munka, amely sok tekintetben módosítja a Heinrich Steinhöwelről és a korai német humanizmusról alkotott képünket. Vélhetően a magyar irodalomtörténettel foglalkozó szakemberek is haszonnal fogják forgatni.

LÓKÓS PÉTER

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Somogyvári Zsuzsa

Tördelte a CompuScript KkT

Megjelent 12,87 A/5 ív terjedelemben

HU ISSN 0025-0171

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

Felelős vezető: Roznai Zoltán

TARTALOM

1876–1996.....	1
<i>Sebestyén Mihály</i> : Janus Pannonius bujdosása.....	2
<i>Knapp Éva – Tüskés Gábor</i> : Barokk kori mirákulumos könyvek illusztráció-sorozatai....	23
<i>Rózsa Mária</i> : A bécsi Wanderer magyar vonatkozású közleményei 1851–1861.....	41
<i>Kerekes Imre</i> : Egy pécsi napilap, a Dunántúl története 1911–1944.....	67

KÖZLEMÉNYEK

<i>H. Hubert Gabriella</i> : 17. századi protestáns énekeskönyvek nyomában.....	82
<i>Németh S. Katalin</i> : Új hungarikumok Wolfenbüttelben.....	89
<i>Kunkin Zsuzsanna</i> : Alvarus latin–szlovák–magyar grammatikájának ismeretlen nagyszombati kiadása.....	93
<i>Bartók István</i> : Alsted feltételezhető gyulafehérvári görög nyelvtana.....	96
<i>Hangodi Ágnes</i> : A Vedomosti és a Mercurius Veridicus.....	97
<i>Fekete Csaba</i> : Az 1758-ra keltezett „Laubáni Biblia”.....	106
<i>Fehér Katalin</i> : Felvilágosodás kori újságok híradásai a Georgikonról.....	108
<i>Ojtozi Eszter</i> : Néhány könyv Kazinczy Ferenc könyvtárából.....	115

FIGYELŐ

<i>Kókay György</i> : Új magyar irodalmi lexikon.....	118
<i>Haiman György</i> : Magyarok a chicagói könyvművészetben.....	120
<i>Nagy Zoltán</i> : Tibeti könyvek Budapesten.....	121
<i>Klinda Mária</i> : A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1994. évi külföldi beszerzéseiből.....	123

SZEMLE

Klanciczay Tibor – Klanciczay Gábor: Szent Margit legendái és stigmái. Bp. 1994. (<i>Vizkelety András</i>).....	125
Tárnóc Márton: Mátyás király és a magyarországi reneszánsz (1450–1541). Bp. 1994. (<i>Varga Imre</i>).....	130
II. Rákóczi Ferenc fohásza. Kiad. Déri Balázs, Kovács Ilona, Hopp Lajos, Csóka Gáspár. Bp. 1994. (<i>Tüskés Gábor</i>).....	132
Tanulmányok Újszászy Kálmán emlékére. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 1995. Sátoraljaújhely. Szerk. Kováts Dániel. (<i>T. Erdélyi Ilona</i>).....	135
Boros István: A kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. Budapest, 1994. Balassi Kiadó (<i>Zvara Edina</i>).....	137
Popp, Vasilie: Disertație despre tipografiile românești în Transilvania. – Ed. Eva Mărza și Jacob Mărza. Cluj-Napoca, 1995. (<i>V. Ecsedy Judit</i>).....	139
Gerd Dicke: Heinrich Steinhöwels „Esopus” und seine Fortsetzer. Tübingen, 1994. (<i>Lőkös Péter</i>).....	143

SOMMAIRE

1876–1996	1
<i>Sebestyén, Mihály</i> : Les pérégrinations de Janus Pannonius	2
<i>Knapp, Éva — Tüskés, Gábor</i> : Les séries d'illustrations des livres de miracles de l'âge baroque	23
<i>Rózsa, Mária</i> : Les rapports de Wanderer de Vienne relatifs à la Hongrie	41
<i>Kerekes, Imre</i> : L'histoire d'un journal de Pécs, intitulé Dunántúl, 1911–1944	67

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>H. Hubert, Gabriella</i> : Sur les traces d'un livre de cantiques protestant du XVII ^e siècle	82
<i>Német, S. Katalin</i> : Des Hungarica nouveaux à Wolfenbüttel	89
<i>Kukin, Zsuzsanna</i> : Une édition inconnue de Nagyszombat de la grammaire latine—slovaque—hongroise d'Alvarus	93
<i>Bartók, István</i> : La grammaire grecque de Gyulafehérvár présumable d'Alsted	96
<i>Hangodi, Ágnes</i> : La revue Vedomosti et le Mercurius Veridicus	97
<i>Fekete, Csaba</i> : La „Bible de Laubán”, datée de 1758	106
<i>Fehér, Katalin</i> : Des informations dans les journaux de l'âge des Lumières sur le Georgikon	108
<i>Ojtozi, Eszter</i> : Quelques livres de la bibliothèque de Ferenc Kazinczy	115

CHRONIQUE

<i>Kókay, György</i> : Une encyclopédie littéraire hongroise nouvelle	118
<i>Haiman, György</i> : Des Hongrois dans l'art le livre de Chicago	120
<i>Nagy, Zoltán</i> : Des livres de Thibet à Budapest	121
<i>Klinda, Mária</i> : Les acquisitions nouvelles de l'étranger en 1994 de la Bibliothèque Ervin Szabó de la Capitale	123

REVUE

Klaniczay, Tibor — Klaniczay, Gábor: Les légendes et les stigmes de Sainte Marguerite. (<i>Vizkelety, András</i>)	125
Tarnóc, Márton: Le roi Mathias et la Renaissance de Hongrie (1450–1541). Bp. 1994. (<i>Varga, Imre</i>)	130
Les implorations de François II Rákóczi. Paul. par Balázs Déri, Ilona Kovács, Lajos Hopp, Gáspár Csóka. — Bp. 1994. (<i>Tüskés, Gábor</i>)	132
Études en commémoration de Kálmán Újszászy. Annales de la Société Ferenc Kazinczy, 1995. Sátorajaujhely. Réd. par Dániel Kovács. (<i>T. Erdélyi, Ilona</i>)	135
Boros, István: La Bibliothèque Exlesiastique de Kalocsa. Bp. 1994. (<i>Zvara, Edina</i>)	137
Pop, Vasile: Disertație despre tipografiele în Transilvania. — Ed. Eva Marza și Jacob Marza. Cluj—Napoca, 1995. (<i>V. Ecsedy, Judit</i>)	139
Dicke, Gerd: Heinrich Steinhöwels „Esopus” und seine Fortsetzer. Tübingen, 1994. (<i>Lőkös, Péter</i>)	143